

Przemysław Piotrowski

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Stefan Florek

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Sztuka w więzieniu. Rzecz o przekraczaniu granic

Wstęp

Zestawienie terminów w tytule artykułu może budzić zdziwienie czytelnika. Oba przywołane obszary życia zdają się należeć do zupełnie innych światów. Sztuka to przecież wyżyny natchnienia, parnas i „boska iskra”, więzienie kojarzy się zaś z otchłanią lochów, złem i krzywdą ofiar. A jednak – jak będziemy się starali wyjaśnić – te dwie skrajnie odmienne rzeczywistości mogą, a nawet powinny się spotkać w przestrzeni wspólnej i nawiązać dialog.

Zresztą zarówno sztuka, jak i oddziaływania artystyczne wbrew pozorom mają swoje stałe miejsce w więziennej rzeczywistości. Istnieje wiele przykładów przenikania się obszarów sztuki i świata zakładów karnych. Już przed wiekami na ścianach pomieszczeń, w których więziono ludzi, pojawiały się ich zapiski lub rysunki stanowiące reakcję na tragiczną sytuację egzystencjalną, w jakiej się znaleźli (Santman, 2022). Trzeba bowiem pamiętać o tym, że w dawnych czasach uwięzienie bardzo często poprzedzało publiczną egzekucję (Wrzesiński, 2010). W wielu wypadkach, patrząc z perspektywy współczesnych teorii, te artefakty na ścianach byłych więzień, stanowiące rezultat doświadczeń, przemyśleń i emocji osób w nich osadzonych, można traktować w kategoriach ekspresji noszącej znamiona sztuki.

Dla niektórych więźniów możliwość ekspresji artystycznej jest swoistym sposobem na „ucieczkę poza kraty” i zaspokojenie potrzeby wolności. Do zakładów karnych trafiają m.in. artyści. Zetknięcie się ze społecznością więzienia sprawia, że ich osobiste doświadczenia mogą zostać zamienione w wypowiedź artystyczną, dzieło sztuki. Od dawna wiadomo również, że ekspresja artystyczna bywa formą terapii; w przypadku osadzonych wspomaga proces resocjalizacji penitencjarnej. Sztuka może mieć wreszcie wartość użytkową – przyczyniać się do takiej modyfikacji środowiska więzienia, która zarówno sprzyja humanizacji odbywania kary pozbawienia wolności, jak i zwiększa szanse na skuteczną readaptację skazanych.

Modyfikacji mających na celu uczynienie z zakładu karnego miejsca bardziej przyjaznego pod względem estetycznym dokonują zresztą nie tylko osadzeni, lecz również artyści spoza zakładu karnego, nierzadko wywodzący się ze środowiska akademickiego, lub we współpracy ze środowiskiem akademickim (Djurichkovic, 2011).

Autorzy rozdziału wraz z artystami i pracownikami więziennictwa z kilku europejskich krajów (Chorwacji, Niderlandów, Węgier, Hiszpanii oraz Norwegii) brali w latach 2020–2022 udział w projekcie „Arts of Freedom” (Erasmus+, 2020-1-HR01-KA204-077863), którego celem było z jednej strony przybliżenie funkcjonariuszom

Służby Więziennej idei oddziaływań artystycznych w zakładach karnych, z drugiej zaś przekazanie artystom naukowo ugruntowanej wiedzy, która sprawi, że realizowane przez nich w więzieniach projekty będą miały znaczenie dla bardziej humanitarnego egzekwowania kary pozbawienia wolności. Wiedzy, która pomoże również artyście w ukierunkowaniu swej ekspresji w taki sposób, aby tworzona przez niego sztuka pozytywnie oddziaływała na funkcjonowanie osadzonych i zmniejszała prawdopodobieństwo popełnienia przez nich przestępstwa po wyjściu na wolność. Dotychczas bowiem projekty artystyczne realizowane w więzieniach nie były, na ile nam wiadomo, oparte na koncepcjach czy też ustaleniach o charakterze naukowym. Niniejsze opracowanie jest w dużej mierze poświęcone podsumowaniu doświadczeń i sformułowaniu wniosków płynących z uczestnictwa we wspomnianym projekcie.

I. Sztuka w więzieniu – casus polski

W polskim systemie wymiaru sprawiedliwości przyjmuje się, że głównym celem kary pozbawienia wolności jest „wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanych postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa” (Art. 67§1 k.k.w.). Paragraf 3 wspomnianego artykułu wskazuje, że „W oddziaływaniu na skazanych, przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu wypełniania przez nich obowiązków, uwzględnia się przede wszystkim pracę, zwłaszcza tę sprzyjającą zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne” (Dz.U. 2021.53). Oddziaływania za pośrednictwem sztuki można zaliczyć do co najmniej dwóch kategorii: a) zajęć kulturalno-oświatowych oraz b) środków terapeutycznych.

Proces prowadzący do uznania, że szeroko rozumiane oddziaływania artystyczne mogą być elementem resocjalizacji penitencjarnej, był w naszym kraju dość długi i wieloetapowy. Aż do końca lat 80., w związku z tym, że ekspozowane były przede wszystkim funkcje izolacyjne i odwetowe kary pozbawienia wolności, nie prowadzono żadnych projektów wykorzystujących sztukę. Wytwarzanie przez osadzonych drobnych przedmiotów z dostępnych im materiałów (np. konstrukcji z zapalek, drewnianych kasetek), nazywanych w więziennym slangu *fajansem*, uznawano za aktywność na pograniczu legalności, na którą funkcjonariusze Służby Więziennej patrzyli zwykle przez palce. Sytuacja zmieniła się w początkowym okresie transformacji ustrojowej. Zaczęto wtedy podkreślać znaczenie poprawczej funkcji kary pozbawienia wolności oraz wprowadzać nowe formy resocjalizacji penitencjarnej. Stopniowo coraz bardziej doceniano również ekspresję artystyczną osadzonych. Pierwszy Ogólnopolski Przegląd Sztuki Więziennej odbył się w 1991 roku w Sztumie. Kolejne organizowano m.in. w Gdańsku, Bydgoszczy i Siedlcach. W 1997 roku powstał działający do dzisiaj w ZK we Włocławku Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10”.

Równolegle do działań penitencjarystów praktyków rozwijała się idea twórczej resocjalizacji, której pomysłodawcą był profesor Marek Konopczyński (1996, 2006, 2014). Mająca swoje źródła w psychologii humanistycznej i poznawczej koncepcja zakłada dwa główne cele działań resocjalizacyjnych: a) odkrywanie i rozwijanie potencjałów (talentów)

osób nieprzystosowanych społecznie oraz b) kreowanie ich nowych tożsamości w wymiarze indywidualnym i społecznym. Twórczość w znaczeniu resocjalizacyjnym jest więc rozumiana szeroko. Działania kreujące mogą przyjąć formę rozwijania potencjału twórczego wychowanka, prezentowania jego twórczych dokonań, tworzenia harmonijnie współistniejącego „Ja indywidualnego” i „Ja społecznego”, kreowania przyszłości i konstruktywnych ról społecznych oraz nadawania nowego sensu i wartości życiu podopiecznego.

Jak wspomniano wyżej, koncepcja twórczej resocjalizacji nawiązuje do współczesnych, psychologicznych koncepcji człowieka. Aby doszło do pozytywnej przemiany osób nieprzystosowanych społecznie, trzeba – jak dowodzą badania z obszaru psychologii poznawczej – zmodyfikować nawykowo stosowane racjonalizacje i hierarchię wartości, przebudować skrypty poznawcze, zmienić wrogi styl atrybucji, pomóc w konstruowaniu adekwatnej narracji o sobie i otoczeniu społecznym oraz nauczyć skutecznych sposobów radzenia sobie ze stresem. Z kolei teoretycy psychologii humanistycznej podkreślają wagę uznawania podmiotowości i indywidualnego podejścia do wychowanków oraz wskazują na fakt, że w każdym z nas tkwi potencjał twórczy. Twórczość jest zresztą rozumiana w tym nurcie szeroko: co prawda, kreowanie dzieł sztuki to domena nielicznych, wybitnie uzdolnionych jednostek, jednakże twórczość w znaczeniu ulepszania swojego życia i nadawania mu wartości to coś, czego może doświadczać każdy (Tavris i Wade, 2008, Nęcka i in., 2020).

Niestety, w Polsce i wielu innych krajach w więzieniach, a w szczególności zakładach karnych typu zamkniętego warunki odbywania kary są skrajnie trudne nie tylko pod względem deprywacji podstawowych potrzeb osadzonych (Florek, 2021), lecz również pod względem realizacji potrzeb estetycznych czy też potrzeby twórczości. Deprywacja, która w więzieniu ma charakter wielowymiarowy, prowadzi do frustracji, a w konsekwencji często również do agresji (Piotrowski i Florek, 2015). Ofiarami są współosadzeni i personel więzienia. Czasami wynikiem frustracji pozostaje autoagresja, przejawiająca się w postaci samookaleczeń i samobójstw. W warunkach zakładu zamkniętego niełatwo zmniejszyć poziom deprywacji najważniejszych potrzeb, np. tych związanych z podtrzymywaniem relacji uczuciowych z osobami najbliższymi. Ze względów ekonomicznych w wielu krajach trudno też poprawić sytuację więźniów pod względem jakości żywienia czy warunków bytowych w celi. Zredukowanie poziomu deprywacji estetycznej wydaje się jednak relatywnie łatwym i tanim sposobem na obniżenie poziomu frustracji osadzonych (Piotrowski i Florek, 2015). Wiele badań wskazuje również na to, że udział więźniów w projektach artystycznych i podejmowanie przez nich aktywności o takim charakterze pozytywnie wpływa na ich funkcjonowanie w trudnych warunkach zakładu karnego (Djurichkovic, 2011).

Podsumowując, należy stwierdzić, że od schyłku XX wieku mamy w Polsce do czynienia z ewolucją rozumienia roli sztuki w obszarze resocjalizacji penitencjarnej: od tolerowania na terenie więzienia drobnych przedmiotów wykonywanych przez osadzonych, przez coraz większe znaczenie przypisywane ich ekspresji artystycznej, aż po przekonanie, że oddziaływania artystyczne powinny być stosowane jako jedna z metod skutecznej resocjalizacji.

II. Wybrane przykłady oddziaływań artystycznych w więzieniach

Przekazy na temat miejsc, w których izolowano przestępców, sięgają czasów prehistorycznych. Przez wiele stuleci lochy były miejscami, gdzie przetrzymywano więźniów do chwili – często wymuszonego torturami – przyznania się do winy, a następnie wydania i wykonania wyroku. Dopiero wiek XIX przyniósł powszechne uznanie za istotną poprawczą (resocjalizacyjną) funkcję kary pozbawienia wolności. Kazamaty zaczęto zamieniać na cele więzienne, a warunki odbywania kary stawały się stopniowo coraz bardziej humanitarne. W XXI wieku większość specjalistów nie zadaje sobie już pytania, czy można stosować interwencje artystyczne w przestrzeni więzienia, ale zastanawia się, jak skutecznie wykorzystywać sztukę w resocjalizacji penitencjarnej. Jest to efekt rozwijania zarówno wiedzy naukowej, doświadczeń praktyków resocjalizacji, jak i rekomendacji instytucji zajmujących się standardami wykonywania kary pozbawienia wolności. Na przykład w 2011 roku powstał raport Komisji Europejskiej *Prison education and training in Europe - a review and commentary of existing literature, analysis and evaluation*, w którym odnotowano następującą rekomendację: „należy uwzględnić ważną rolę, jaką odgrywa sztuka i aktywność kulturalna w więzieniach, oraz przeznaczyć odpowiednie pomieszczenia dla tych osadzonych, którzy chcą uczestniczyć w zajęciach. Pożądane są kolejne badania w tym obszarze, aby w pełniejszy sposób poznać wpływ tych programów i korzyści z nich płynące, w tym te «mniej namacalne», oraz efekty dla więźniów po zwolnieniu z zakładu karnego [...]” (European Commission, 2011, s. 45). Niżej wskażemy trzy przykłady zastosowania działań artystycznych w polskich więzieniach oraz ich potencjalne znaczenie.

Autorzy rozdziału mieli przyjemność w latach 2012–2014 uczestniczyć w zainicjowanych przez profesora Zbigniewa Bajka z krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych projektach „Labirynt Wolności” oraz „Horyzont Wolności” (por. Piotrowski i in., 2013; Piotrowski i Florek, 2015).

Celem pierwszego z nich było skłonienie więźniów oraz grupy uczestniczących w projekcie artystów do refleksji na temat wolności. W sumie w projekcie wzięło udział ponad 100 osadzonych w Zakładzie Karnym w Nowym Wiśniczu. Pomysł profesora Bajka wpisywał się w założenia technik projekcyjnych, stosowanych w psychologii – uczestnicy dostali kartki papieru o wymiarach 20 x 20 cm z nadrukiem „Wolność”, które można uznać za materiał projekcyjny, a więc mający wywołać spontaniczną reakcję jednostki. Wypowiedzi osadzonych oraz artystów zebrano i zaprezentowano podczas wystawy na zamku w Nowym Wiśniczu. Analiza wytworów więźniów (rysunków, tekstów, kolaży) pozwoliła na wyróżnienie kilku powtarzających się narracji na temat wolności. Stwierdzono również, że prace mogą mieć znaczenie w procesie diagnozy osobopoznawczej osadzonych i być punktem wyjścia dla terapii.

Podobny cel – nakłonienie osadzonych do refleksji oraz uzyskanie ich niewerbalnych wypowiedzi – przyświecał warsztatom „Kwadrat Magiczny”, zorganizowanym przez profesora Bajka w aresztach śledczych w Toruniu i Wojkowicach oraz zakładach karnych w Kielcach i Zabrzu (Piotrowski, 2015). Punktem wyjścia było w tym wypadku zapoznanie więźniów ze słynnym miedziorytem Albrechta Dürera pt. *Melancholia* oraz aforyzmami Franza Kafki. Elementem dzieła Dürera jest wspomniany kwadrat magiczny, składający się z 16 pól. Osadzeni mieli do dyspozycji wydruki aforyzmów Kafki, dREW-

niane szuflady oraz różne drobne przedmioty (np. zepsute zabawki). Podczas warsztatów wybierali z dostępnych obiektów i cytatów te, które chcieli umieścić we własnej, zamkniętej metalowej siatce szufladzie. Podobnie jak w przypadku projektu „Labirynt Wolności”, zebrany materiał był odbiciem przemyśleń i stanu emocjonalnego osadzonych.

Fakt, że oddziaływania artystyczne w więzieniach mogą mieć istotne znaczenie psychologiczne, został potwierdzony w wielu badaniach. Na przykład według Davida Gussaka (2009) sztuka wspomaga twórczą aktywność, pozwala osadzonym wyrazić emocje trudne do przekazania w inny sposób, zwiększa różnorodność bodźców, wspiera wyrażanie siebie w sposób akceptowalny zarówno w społeczności więziennej, jak i w świecie za murami oraz pozwala eliminować niektóre symptomy psychopatologiczne i mechanizmy obronne służące samooszukiwaniu się. Ponadto wyniki innych badań świadczą o tym, że oddziaływania artystyczne w zakładach karnych prowadzą do złagodzenia symptomów depresji (Gussak, 2007), zmniejszenia liczby zachowań agresywnych i recydywy (Smeijsters i Cleven, 2006), poprawiają relacje osadzonych z personelem więziennym i innymi więźniami (Gussak, 2004), pozwalają wyrazić trudne do werbalizacji lub zagrażające myśli i uczucia (Johnson, 2008), stymulują zmiany w kierunku wewnętrznego umiejscowienia kontroli (Gussak, 2009a), podnoszą poziom samooceny i stwarzają możliwość zbudowania tożsamości w oparciu o pozytywne wzorce (Heenan, 2006) oraz poprawiają relacje z bliskimi (Belton i Barclay, 2008).

Wspomniany już projekt „Horyzont Wolności”, realizowany w latach 2013–2014 w Areszcie Śledczym w Radomiu, miał nieco inny charakter od wyżej opisanych przedsięwzięć. Artyści pod kierownictwem profesora Zbigniewa Bajka pomalowali ściany placów spacerowych. Niewielkie przestrzenie otoczone szarymi, betonowymi murami stały się miejscem dla profesjonalnie wykonanych murali. Jeden ze spacerniaków został pomalowany przez samych osadzonych. Istotą projektu była więc taka ingerencja w przestrzeń instytucji penitencjarnej, która miała się przyczynić do humanizacji miejsca odbywania kary pozbawienia wolności. Jak wykazały późniejsze rozmowy z osadzonymi, pozytywnie oceniali oni przede wszystkim murale przedstawiające motywy nawiązujące do natury (przedstawienia gór i obłoków, współgrające zresztą z tytułem projektu; por. Piotrowski i Florek, 2015). Ich reakcje i oceny daje się wyjaśnić przy pomocy koncepcji psychologicznych ewolucyjnych, które w naszym przekonaniu stanowią teoretyczną podstawę modyfikacji przestrzeni zakładów karnych (Florek i Piotrowski, 2022, w druku). Nie można zapominać o tym, że mózg człowieka ewoluował w środowisku, które istotnie różniło się od tego, w którym żyjemy obecnie, a w szczególności od środowiska, w którym osadza się więźniów. Długotrwałe przebywanie w przestrzeni zurbanizowanej i brak ruchu, nie mówiąc nawet o przebywaniu w przestrzeni i podleganiu ograniczeniom właściwym dla zakładu karnego, przyczynia się do powstawania poważnych dysfunkcji i zaburzeń psychicznych (Louv, 2008).

III. *Healing environment* w zakładach karnych?

Wspomniany wyżej projekt „Horyzont Wolności” pozostaje przykładem prób modyfikacji przestrzeni więzienia, podejmowanych w różnych krajach świata, a mających służyć temu, aby kara pozbawienia wolności, która powinna być dolegliwa, nie zamieniała się w karę okrutną. Należy też pamiętać o tym, że jedną z funkcji kary pozbawienia wolności są resocjalizacja i readaptacja społeczna. López i Maiello-Reidy (2017) zwracają

uwagę na fakt, że „oczekiwanie, że jednostki staną się zdrowe w niezdrowym środowisku, jest po prostu niewykonalne” (s. 1). To spostrzeżenie odnosi się zarówno do grupy więźniów doświadczających zaburzeń psychicznych, jak i wszystkich osadzonych poddawanych oddziaływaniom resocjalizacyjnym. Wspomniane autorki formułują kilka zaleceń, według których powinno być kształtowane środowisko więzienne. Według nich cechy „uzdrawiającego środowiska więziennego” (oryg. *healing mental health environments in a correctional setting*) obejmują:

- bezpieczeństwo; zwłaszcza dlatego, że wielu osadzonych ma za sobą traumatyczne przeżycia; ważne jest, aby przestrzeń więzienna zapewniała poczucie psychicznego i fizycznego bezpieczeństwa. Przestrzeń powinna być przewidywalna i transparentna, a meble mieć łagodne krzywizny. Dobra komunikacja między więźniami a personelem zwiększa poziom bezpieczeństwa psychologicznego;
- wspierające środowisko, w którym docenia się znaczenie interakcji międzyludzkich, gdyż pozwalają one zaspokoić wiele potrzeb psychologicznych, kształtują empatię i nadzieję na przyszłość; typowe bariery więzienne (zamykane drzwi, kraty itp.) są stosowane w zależności od poziomu zagrożenia stwarzanego przez osadzonych;
- wzornictwo służące zachowaniu spokoju; zastosowanie odpowiednich materiałów, umeblowania, kolorów i odpowiednio dobranych akcentów dekoracyjnych (np. obrazów natury);
- środowisko aktywizujące; jeśli umożliwi się więźniom decydowanie o oświetleniu czy umeblowaniu, będą mieli większe poczucie kontroli otaczającej ich przestrzeni. Z kolei wzrostowi poczucia odpowiedzialności sprzyja danie większej swobody poruszania się i podejmowania decyzji w codziennych sprawach;
- „normalność” przestrzeni; jeśli to możliwe, pomieszczenia, w których przebywają więźniowie, powinny przypominać te, z których będą korzystać po wyjściu z zakładu karnego; podnosi to skuteczność resocjalizacji i zmniejsza poziom stresu (López i Maiello-Reidy, 2017, s. 3).

Jeżeli chodzi o podstawowe rekomendacje dotyczące architektury i wyposażenia więziennych jednostek mieszkalnych, sprzyjające zwiększeniu efektywności resocjalizacji, należy zwrócić uwagę na kilka istotnych kwestii. Autorzy opracowania *Wellbeing in prison design. A guide* (Bernheimer i in., 2017) dokonali bardzo interesującego przeglądu środowiskowych czynników (*environmental evidence base*), które – jak pokazują badania – mają znaczenie dla dobrostanu osadzonych i funkcjonariuszy Służby Więziennej.

Jak piszą Bernheimer i współpracownicy: „Wpływ parametrów środowiskowych na dobrostan jest zapośredniczony przez czynniki ludzkie, takie jak czynniki z obszaru zdrowia fizycznego i potrzeby związane z przestrzenią osobistą” (2017, s. 48). Autorzy twierdzą, że można opisać trzy główne grupy czynników związanych z dobrostanem w więzieniu: a) ludzkie (*people factors*), b) dotyczące przeznaczenia przestrzeni (*purpose factors*) oraz c) charakterystyki miejsca (*place factors*).

Wśród czynników związanych z funkcjonowaniem ludzi w przestrzeni więzienia wyróżniają obszar fizyczny (*physical*; dbanie o jakość snu, design umożliwiający regularną aktywność fizyczną, zapewnienie komfortu spożywania posiłków oraz utrzymywanie podstawowych urządzeń w dobrym stanie); obszar przestrzenny (*spatial/functional*; możliwość utrzymywania komfortowego dystansu od innych osób) oraz obszar psychologiczny (*psychological*; unikanie zatłoczenia, ułatwianie utożsamienia się z przestrzenią

jako element budowania interakcji społecznych, samoskuteczności i poczucia własnej wartości).

Do czynników dotyczących przeznaczenia przestrzeni zaliczają się takie, które są związane z kontrolą najbliższego otoczenia przez jednostkę (*individual control*; jakość i temperatura powietrza, dostępność światła, dźwięki i zapachy, posiadanie przestrzeni prywatnej oraz zakres, w jakim może być personalizowana, ograniczenia w zakresie swobody poruszania się) oraz dotyczące kontroli na poziomie grupowym (*group level control*; możliwość zdefiniowania i utrzymania terytorium grupy oraz kształtowanie poczucia grupowej skuteczności opartej na jej spójności, zaufaniu i nieformalnej kontroli).

Trzeci obszar czynników to ten związany z charakterystyką miejsca. Autorzy wyróżniają wśród nich następujące kategorie: biofilną (*biophilia*; obecność roślin, dostęp do okien, widoków natury i odległych przestrzeni, zielonych terenów rekreacyjnych), dotyczącą warunków atmosferycznych (*atmosphere*; parametry światła, jakość powietrza, akustyka pomieszczeń, komfort termiczny), związaną z układem przestrzeni (*layout*; wysokość pomieszczeń, długość korytarzy, przestrzeń ułatwiająca lub utrudniająca interakcje międzyludzkie, zgodność z ewolucyjnie ukształtowaną preferencją przestrzeni otwartych, a zarazem takich, w których można znaleźć schronienie, „czytelność” rozumiana jako łatwość korzystania ze szlaków komunikacyjnych) oraz dotyczącą projektowania (*design*; używanie ewolucyjnie preferowanych, często występujących w naturze kolorów, odchodzenie od projektowania więziennych sprzętów wyłącznie z myślą o ich odporności na zniszczenie, różnorodność i złożoność otoczenia, istnienie elementów inspirujących w sferze estetycznej i zmniejszających depryzację sensoryczną).

Co ważne, w różnych krajach świata powstaje coraz więcej instytucji penitencjarnych, zaprojektowanych zgodnie z zasadami *biophilic design*. Przykłady dobrych praktyk w tym zakresie są widoczne między innymi w walijskim więzieniu w Berwyn (HMP Berwyn), szkockim zakładzie karnym w Bishopbriggs (HMP Low Moss) oraz instytucjach amerykańskich: areszcie dla nieletnich w Linden (Union County Juvenile Detention Center in Linden, New Jersey) i ośrodku readaptacyjnym Las Colinas (Las Colinas Detention and Re-entry Facility, San Diego County).

Konkluzja

Sztuka stanowi wyraz i manifestację ludzkiej wolności, więzienie w wielu aspektach jest tej wolności zaprzeczeniem. Wprowadzenie sztuki do więzień poszerza wąski zakres wolności, którą pozostawiono osadzonemu. Obecnie coraz lepiej rozpoznajemy resocjalizacyjne i terapeutyczne możliwości, które niesie wprowadzenie sztuki do zakładów karnych, czy to poprzez estetyzację przestrzeni zakładu karnego, czy też przez zaangażowanie więźniów w aktywność o charakterze artystycznym.

Rozpoznanie to dokonuje się zarówno w wyniku dostrzegania walorów spontanicznych przejawów ekspresji artystycznej więźniów, przedsięwzięć inspirowanych i organizowanych przez artystów, jak i zmiany stanowiska władz zakładów karnych w stosunku do tego rodzaju inicjatyw. Kwestia wykorzystania sztuki w procesie resocjalizacji stanowi również przedmiot badań naukowych. Modyfikacje przestrzeni więziennych, które nie uwzględniają specyfiki psychologicznej więźniów, mogą bowiem prowadzić do niepożądanych rezultatów. Połączenie sił więźniów, artystów, personelu więziennego oraz

naukowców w celu wprowadzenia sztuki do więzień stwarza nadzieję, że projekty artystyczne realizowane w placówkach penitencjarnych będą przynosić wyłącznie pozytywne owoce dla osadzonych i społeczeństwa.

Przemysław Piotrowski

Autor jest doktorem habilitowanym, profesorem UJ, kierownikiem Zakładu Psychologii Sądowej UJ i profesorem na Wydziale Nauk Społecznych i Sztuki Akademii Nauk Stosowanych w Nowym Sączu. Autor i współautor blisko 100 publikacji, w tym siedmiu książek oraz artykułów w cenionych periodykach naukowych. Główne obszary jego zainteresowań naukowych to psychologia penitencjarna i psychologia przestępczości

Stefan Florek

Autor ukończył jednolite studia magisterskie na kierunku filozofia (UJ) oraz studia magisterskie na kierunku psychologia (UJ). W 2004 r. uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie filozofii (Wydział Filozoficzny UJ). Przez wiele lat pracował na Wydziale Filozoficznym UJ. Od roku 2015 r. adiunkt w Zakładzie Psychologii Sądowej i Kryminologii Instytutu Psychologii Stosowanej na Wydziale Zarządzania i Komunikacji Społecznej UJ i na Wydziale Nauk Społecznych i Sztuki Akademii Nauk Stosowanych w Nowym Sączu. Autor monografii „Wartościujący umysł” oraz współautor monografii „Radykalizacja. Konteksty psychologiczne” i „Agresja w pracy”. W dorobku naukowym ma około 50 publikacji naukowych. Obecnie zajmuje się głównie poznawczo-ewolucyjnym podejściem do problematyki agresji i resocjalizacji. Członek Polskiego Towarzystwa Kognitywistycznego od początku jego istnienia

Streszczenie

Artykuł to przegląd badań i projektów dotyczących wykorzystaniu sztuki w zakładach karnych. Projekty o charakterze artystycznym stanowią coraz częściej element oddziaływań resocjalizacyjnych na całym świecie. Zawiązuje się również współpraca między naukowcami i artystami w tym zakresie, czego przykładem jest projekt „Arts of Freedom”. Autorzy formułują refleksje i wnioski odnośnie do zasadności tego rodzaju przedsięwzięć oraz mechanizmów wpływu sztuki na zachowania osadzonych. Przekonują, że artystyczne modyfikacje przestrzeni zakładu karnego oraz twórcza aktywność osadzonych oparte na wiedzy naukowej są ekonomicznymi i skutecznymi narzędziami resocjalizacji.

Słowa kluczowe: sztuka, więzienie, resocjalizacja, nauka

Art in a Correctional Facility. On Crossing of Boundaries

Abstract

This paper constitutes an overview of the studies and projects concerning utilization of fine arts in correctional facilities. The art projects are becoming a mean for social rehabilitation influence across the entire world with increasing frequency. As evidenced by the “Arts of Freedom” project the cooperation between scientists and artists in this field is developing. The authors of this paper formulate considerations and draw conclusions regarding the validity of this type of actions and the mechanism of the influence of art on prisoners. The authors

argue on the basis of scientific knowledge that the artistic modifications made to the correctional facility space and the creative activity of convicts are economical and effective social rehabilitation tools.

Keywords: art, correctional facility, social rehabilitation, science

Bibliografia

- Belton, S., Barclay, L. (2008). *J Block Women of Art Project Report: Evaluating Community Education in a Prison Setting*. Dawn House & Ruby Gaea. Pozyskano z: <https://www.cdu.edu.au/sites/default/files/nursing/documents/JBlockWomenofArtProjectReport.pdf> [dostęp: 23.07.2022 r.].
- Bernheimer, L., O'Brien, R., Barnes, R. (2017). *Wellbeing in prison design. A guide*. Matter Architecture. Pozyskano z: http://www.matterarchitecture.uk/wp-content/uploads/2018/05/421-op-02_Design-toolkit-report-online.pdf [dostęp: 22.07.2022 r.].
- Djurichkovic, A. (2011). *Art in Prisons. A literature review of the philosophies and impacts of visual art programs for correctional populations*. Report for Art Access Australia. UTS Shoptfront Student Series No 3. Pozyskano z: <https://opus.lib.uts.edu.au/bitstream/10453/19836/7/Art%20in%20Prisons.pdf> [dostęp: 31.08.2022 r.].
- European Commission. (2011). *Prison education and training in Europe - a review and commentary of existing literature, analysis and evaluation*. Directorate General for Education and Culture, European Commission.
- Florek, S. (2021). *Czas do zabicia pod celą. O racjonalności kary pozbawienia wolności w zakładach typu zamkniętego*, [w:] K. Popiołek (red.). *Dostrzeganie zagrożeń drogą do zmiany* (s. 164–181). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Florek, S., Piotrowski, P. (2022). *Aesthetics in Prison: An Evolutionary Approach*, [w:] M. Šefčić, A. Jandrić-Nišević (Eds.), *Arts of Freedom* (s. 45–59); w druku.
- Gussak, D. (2004). *A pilot research study on the efficacy of art therapy with prison inmates*. *The Arts in Psychotherapy*, 31 (4), 245–259.
- Gussak, D. (2007). *The Effectiveness of Art Therapy in Reducing Depression in Prison Populations*. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 51 (4), 444–460. Pozyskano z: <https://doi.org/10.1177/0306624X06294137> [dostęp: 15.09.2022 r.].
- Gussak, D. (2009). *The effects of art therapy on male and female inmates: Advancing the research base*. *Arts in Psychotherapy*, 36, 5–12.
- Gussak, D. (2009a). *Comparing the effectiveness of art therapy on depression and locus of control of male and female inmates*. *Arts in Psychotherapy*, 36, 202–207.
- Heenan, D. (2006). *Art as therapy: an effective way of promoting positive mental health?* *Disability & Society*, 21(2), 179–191.
- Johnson, L.M. (2008). *A place for art in prison: Art as a tool for rehabilitation and management*. *Southwest Journal of Criminal Justice*, 5 (2), 100–120.
- Konopczyński, M. (1996). *Twórcza resocjalizacja: wybrane metody pomocy dzieciom i młodzieży*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Edukacji Narodowej.
- Konopczyński, M. (2006). *Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Konopczyński, M. (2014). *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- López, M., Maiello-Reidy, L. (2017). *Prisons and the mentally ill: why design matters*. Pozyskano z: <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2017/06/Prisons-and-the-mentally-ill-why-design-matters-4.pdf> [dostęp: 23.07.2022 r.].

- Louv, R. (2008). *Last Child in the Woods. Saving Our Children from Nature Deficit Disorder*. Chapel Hill: Algonquin Books of Chapel Hill.
- Nęcka, E., Orzechowski, J., Szymura, B., Wichary, S. (2020). *Psychologia poznawcza* (II wyd.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Piotrowski, P., Bajek, Z., Florek, S. (2013). *The Artistic Statements of Inmates about Freedom: the „Labyrinth of Freedom”. Project and Its Possible Applications*. *Art Inquiry*, 15, 215–230.
- Piotrowski, P., Florek, S. (2015). *Science of Art In Prison*, [w:] T.M. Ostrowski, I. Sikorska i K. Gerc (eds.), *Resilience and Health in a Fast-Changing World* (s. 93–106). Jagiellonian University Press.
- Piotrowski, P. (2015). *Projekty artystyczne jako forma edukacji ustawicznej w zakładach karnych*. *Edukacja Ustawiczna Dorosłych*, 4, 78–85.
- Santman, E. (2022). *Art and Culture in Prisons*, [w:] M. Šefčić, A. Jandrić-Nišević (eds.), *Arts of Freedom* (s. 27–40); w druku.
- Smeijsters, H., Cleven, G. (2006) *The Treatment of Aggression Using Arts Therapies in Forensic Psychiatry: Results of a Qualitative Inquiry*. *The Arts in Psychotherapy*, 33, 37–58. Pozyskano z: <http://dx.doi.org/10.1016/j.aip.2005.07.001> [dostęp: 10.09.2022 r.].
- Tavis, C., Wade, C. (2008). *Psychologia: podejścia oraz koncepcje*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Wrzesiński, S. (2010). *Kat w dawnej Polsce, na Śląsku i Pomorzu*. Zakrzewo: Wydawnictwo Replika.